

DOĞUNUN UNUTULMUŞ BİR MANASTIRI: VAŞLOBI

Fahriye BAYRAM*

Özet

Ardahan başlangıcından itibaren Gürcü tarihinde önemli bir yere sahip olmuş; 4. yüzyılın başlarında Hıristiyanlığın kabul edilmesiyle birlikte, Constantinopolis'ten davet edilen mimarlar ilk kiliseyi burada inşa etmişlerdir. Arap akınları sırasında, Klarceti (Artvin Bereket Köyü)'ye yerleşen bir grup rahibin çalışmalarıyla Klarceti önemli bir dinsel merkez haline gelmiş, bunu daha sonra Tao (Erzurum) bölgesi takip etmiştir. Çok sayıda inşa edilen manastırlardan sadece üçünün Ardahan'da yer alması, manastır faaliyetleri açısından Ardahan'ın ikinci planda kaldığını göstermektedir. Bu çalışmada, Ardahan'ın Çıldır İlçesi, Övündü Köyü'nde yer alan ve sadece eski bir yayında kısaca bahsedilen Vaşlobi Manastırı tanıtılacak, farklı inşa dönemleri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tao Klarceti, Vaşlobi Manastırı, Ardahan, Manastır.*

THE FORGOTTEN MONASTERY IN THE EAST: VAŞLOB

Abstract

Ardahan has had an important place in Georgian history from the very beginning; the architects invited from Constantinople have built the first church here when Christianity was adopted at the beginning of the 4th century. Klardjeti has become an important religious center with the work of a group of priests settled in Klardjeti (Artvin Bereket Village) during the Arab invasion. Then Tao (Erzurum) region followed this area. The fact that only three of the many monasteries built take place in the province of Ardahan shows Ardahan had the secondary importance in monastery activities. In this study Vaşlob Monastery located in Çıldır, Övündü village at Ardahan district will be introduced and different construction periods will be discussed.

Key Words: *Tao Klardjeti, Vaşlob Monastery, Ardahan, Monastery.*

Vaşlobi Manastırı Ardahan İli, Çıldır İlçesi, Kurtkale Beldesi, Övündü Köyü'nde yer almaktadır. Manastır köyün güneyindeki Kura Nehri'nin suladığı vadide, "elma bahçesi"¹ anlamına gelen adını doğrular şekilde, Övündü Bahçe ile Akdarı Bahçe arasındaki verimli araziye, elma bahçeleri içine kurulmuştur (Resim 1, 2).

Ardahan'ın tarihi, geleneksel söylencelere göre Nuh Peygamber'in oğlu Yafet'in soyuna dayandırılmaktadır ve Yafet'in üçüncü kuşaktan torunu Cavahos tarafından kurulduğu ileri sürülmektedir². O dönemde Kacta-kalak ve Hur adıyla anılan şehir Gürcü tarihinde önemli bir yer işgal etmiş, Kartli Krallığı'nın kurulmasıyla sonuçlanan, Büyük İskender'in komutanı

Azon ile Gürcü topluluklarını bir araya getiren Parnavaz (M. Ö. 302-237) arasındaki savaş Ardahan yakınlarında gerçekleştirilmiştir³. Parnavaz topraklarına sekiz eristav (emir) ve bir komutan atamış, Ardahan Tsunda'ya tayin edilen beşinci eristavın toprakları içerisinde kalmıştır⁴. Kral Mirian döneminde (265-342) Kapadokyalı Azize Nino'nun telkinleriyle Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesi (317 veya 327 yılında) sonucunda, kilise inşa etmek ve vaftiz yapmak üzere Bizans İmparatoru Constantinus'tan talep edilen rahip ve mimarların inşa ettikleri ilk kilise de Ardahan sınırlarında bulunmaktadır.

³ Juansher: Chapter I; Mroveli, 1955: 4, 10; Toumanoff, 1963: 445; Allen, 1971: 11; Brosset, 2003: 22-23; Silogava ve Shengelia, 2007: 29-30.

⁴ Juansher: Chapter I; Mroveli, 1955: 10; Toumanoff, 1963: 445; Brosset, 2003: 23-24.

¹ Takaişvili, 1909: 61.

² Juansher: Chapter I; Mroveli, 1955: 1, 4, 10.

Mimarlar Eruşeti'de (şimdi Ardahan'ın Hanak İlçesi'ne bağlı Oğuzyolu Köyü) yaptıkları bu kiliseyi, Constantinus'un Hıristiyanlığın kabul edilmesinden duyduğu memnuniyetin bir göstergesi olarak Gürcistan'a götürülmek üzere kendilerine verdiği, İsa'nın çarmıha gerilişi sırasında ellerine çakılan çivileri bırakarak kutsamışlardır⁵.

Kral Mirian'dan sonra da bölgede kiliselerin inşasına devam edilmiş; çok dindar olan Mirian'ın oğlu Bakar'ın oğlu III. Mirdat (364-379) kilise bulunmayan Klarceti (şimdi Artvin'in Bereket Köyü) vadisinde ve Tuharişi Kalesi'nde birçok kiliseler yaptırmıştır. Eruşeti ve Tsunda'ya da yeni kiliseler kurdurarak bizzat kendisinin yaptığı haçları Eruşeti'ye göndermiştir⁶.

5. yüzyıla gelindiğinde, Kral Vahtang Gorgasali'nin piskopos tayin ettiği on bir kilise arasında Klarceti'deki Ahiza Kilisesi'yle birlikte Ardahan da yer almıştır⁷.

7. yüzyıl başlarında hızla gelişen Arap akınlarının ve başkent Tiflis'te bir Arap Emirliği'nin kurulmasının sonucunda, bu akınlardan nispeten daha az etkilenen Tao (Erzurum) ve Klarceti bölgesine yoğun göçler olmuş; Bagratlı Aşot 813/819 yılında Ardanuç'u başkent yaparak Tao-Klarceti Beyliği'ni kurmuştur⁸. Ardahan ve çevresi de bu yeni beyliğin sınırları içinde kalmıştır. Hızla yükselen İslamiyet'e karşı Hıristiyanlığı korumak amacıyla, Kartli'den gelen Rahip Grigol Handzta ve arkadaşlarının zorluklar içinde geçen özverili çalışmaları sonucunda özellikle Klarceti'de çok sayıda manastır inşa edilmiş ve bölge zamanla "Gürcistan'ın Sina'sı" olarak vasıflandırılacak kadar önemli bir dinsel merkez haline gelmiştir. Ancak ilk kiliselerin kurulduğu, piskoposların tayin edildiği Ardahan dinsel açıdan, özellikle de manastır faaliyetleri yönünden Klarceti ve Tao'ya nazaran ikinci planda kalmış, bu yöreden günümüze sadece iki manastır ulaşmıştır. Bu manastırlar Göle Uğurtaş (Dört Kilise) Köyü

Dört Kilise Manastırı ile makaleye konu olan Vaşlobi Manastırı'dır.

Manastır Tao Klarceti bölgesinde bir dizi araştırma yapan Gürcü bilim adamı Evtaim Takaişvili'nin 1902 yılındaki çalışmaları sırasında tespit edilmiş, kısa bir tanıtımla birlikte planı ve bir fotoğrafı yayınlanmıştır (Çizim 1)⁹. Araştırma ekibimiz de 2009 yılında yapıyı ziyaret ederek belgeleme çalışmalarını gerçekleştirmiştir¹⁰.

Vaşlobi Manastırı'ndan günümüze birbirine bitişik olarak yapılmış kuzeyde bir kilise ile güneyde bir şapel, kilisenin batısındaki iki katlı bir bölüm ve bu bölüme şapelden ulaşımı sağlayan iki katlı bir koridor ulaşmıştır. Yapının etrafı yıkıntı molozlar ve bitki örtüsüyle kaplanmış olduğundan diğer yapılar hakkında bilgi edinmek mümkün olamamıştır, ancak kilisenin kuzey cephesine bitişik duvar kalıntıları, başka mekânların varlığına işaret etmektedir (Çizim 2a, b).

Kuzey cephesinin alt yarısı yamaca yaslandırılarak inşa edilen kilise, bugünkü haliyle dışta 7.50x5.00 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli bir yapıdır. Duvarlar içte ve dışta siyahımsı gri renkli, kare ve uzun dikdörtgen biçimli kesme ve kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiş, dolgu malzemesi olarak irili ufaklı moloz taşlar, kum ve kireç harç kullanılmıştır (Resim 3, 4). Geniş tutulan derzler yer yer küçük boyutlu taşlar (helik) sıkıştırılmış ve düzensiz şekilde kireçle doldurulmuştur. İç yüzeyde günümüze ulaşan renkli sıva parçaları, duvarların sıvandığını, hatta fresklerle süslenmiş olabileceğini göstermektedir. Yapının içi yaklaşık 1.00 m. yüksekliğe kadar yıkıntı malzeme, ısırğan otları ve sarmaşıklarla kaplanmış olduğundan zemin seviyesi görülemez. Güney ve batı duvarı örtü seviyesine kadar ayakta. Kuzey duvarın batı bölümü örtünün bir bölümüyle birlikte sağlam durumda iken doğu yarısı yaklaşık 1.00-1.50 m. yüksekliğinde korunmuştur (Resim 5). Apsisi içeren doğu duvarı ise tamamıyla yıkılmıştır, sadece kuzeyde apsis yarım dairesinin başlangıç kısmı izlenebilmektedir. Yapının örtüsü de çökmüştür, ancak kuzeybatı

⁵ Manvelichvili, 1951: 92-94; Mroveli, 1955: 40, 43; Brosset, 2003: 90-94; Silogava ve Shengelia, 2007: 43-44.

⁶ Mroveli, 1955: 46; Brosset, 2003: 107.

⁷ Toumanoff, 1963: 486-492; Brosset, 2003: 161.

⁸ Brosset, 2003: 224-227.

⁹ Takaişvili, 1909: 61, pl. 33, Tab. XI/21.

¹⁰ Bayram ve Yazar, 2011: 7-8, Res. 13, Çiz. 3e.

köşedeki kalıntıdan ve batı duvarın kavisli bir şekilde sonlandırılmasından, kilisenin basık bir beşik tonoz ile örtülü olduğu¹¹; kuzey ve güney duvarda eksene yerleştirilmiş birer duvar payesinden de tonozun bir kemerle takviye edildiği anlaşılmıştır. Duvar yüzeyini ikiye bölen bu payelerin üst bölümü tahrip olmuş, alt bölümleri nispeten iyi durumda günümüze ulaşmıştır (Resim 4, 5).

Kilisenin batı duvarında eksende, güney duvarında da duvar payesinin iki yanında birer tane olmak üzere toplam üç kapısı vardır (Resim 4). Lentolu olan batı duvardaki kapı, batı tarafa birleştirilerek yapılan iki katlı bölümün alt katına; güney duvardaki kapılar ise şapele bağlanmaktadır. Güney duvardaki kapılardan batıdaki orta bölümü lentolu, içe ve dışa bakan yüzeyleri yarım daire kemerlidir. Doğu taraftaki kapı ise dikdörtgen biçimlidir, ancak dış yüzü sonradan örülerek kapatıldığından iç kısımda niş olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Bu kapı ile batı duvardaki kapının üst seviyesinde yarım daire kemerli birer pencere açıklığı vardır. Batı duvardaki pencere, batıdaki bölümün ikinci katına açılmaktadır. Güneydeki pencere ise dış tarafta, kiliseden yaklaşık 1.00 m. daha alt seviyede sonlanan şapelin örtüsü tarafından kapanmıştır. Bu nedenle sadece kilisenin içinden görülebilmektedir.

Yapının doğu duvarı tamamıyla yıkılmış olduğundan apsis düzenlemesi hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak Takaişvili'nin yayınladığı plandan¹², duvardan dışa taşırılarak yapılan apsisin içte yarım daire planlı, dışta beş cepheli olduğu ve doğu duvarı eksenindeki mazgal pencere ile aydınlatıldığı anlaşılmaktadır (Çizim 1).

Tanımlanabilir durumdaki güney cephesinden izlendiği üzere kilise, üç basamaklı bir platform üzerine inşa edilmiştir. Cephe, batı kısma doğru yerleştirilmiş üç arkadlı bir düzenleme ile hareketlendirilmiş, iki yandaki arkad, duvar yüzeyinde yüzeysel birer niş oluşturmuştur (Resim 6). Ortadaki ve doğudaki arkad yaklaşık eş boyutludur, batıdaki ise diğerlerinden küçük ve dar tutulmuştur. Ortadaki arkad, cephenin

batısındaki kapıyı içine alacak şekilde konumlandırılmıştır. Cephenin doğusundaki kapının örülerek kapatılması ve doğu yarısının duvar altında kalması, yıkılan kısımlarda kemerlerin ve bunları taşıyan duvar payelerinin altında sıvanın devam ettiğinin tespit edilmesi, arkadlı düzenlemenin sonraki bir dönemde yapıldığına işaret etmektedir. Şimdi ortadaki ve doğudaki kemerlerin yarısı tahrip olmuş durumdadır. Tahribat, duvarı ortak kullanarak kilisenin güneyine eklenen şapelden kaynaklanmış, şapelin üzerini örten sivri beşik tonozu kuzeyde duvara oturtmak amacıyla cephe alçaltılırken kemerlerin yarısı da yıkılmıştır. Üstelik tonozu takviye eden kemerlerden doğudakinin kuzey ayağı, ortadaki kemerin tam merkezine denk getirilmiştir.

Şapel dışta 8.30x5.50 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı tek mekândan ibarettir. Doğuda kilisenin apsis başlangıcına kadar uzanmakta, batıda ise kuzeybatısında yer alan koridorun doğu cephesiyle birleşmektedir (Çizim 2a, b). Dışta sarımsı ve pembemsi, içte ise grimsi düzgün kesme taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilen şapele güney cepheden girilmektedir (Resim 7). Cephenin orta bölümü yıkılmış durumdadır. Ancak Takaişvili'nin yayınladığı fotoğrafta¹³, ortada silindirik gövdeli bir sütun, iki yanda duvar önüne yerleştirilen dikdörtgen biçimli birer duvar payesi ile desteklenen yarım daire kemerli iki açıklığa sahip olduğu görülmektedir.

İçte, doğuda yer alan apsis yarım daire planlıdır ve kilisenin apsisinin aksine dışa yansımayıp düz duvarla sınırlandırılmıştır (Resim 2, 8). Apsis ana mekâna geniş bir kemerle açılmış, kemer ayakları düz ve kaval silme profilli birer konsola oturtulmuştur. Doğu duvarında yarım daire kemerli bir mazgal penceresi vardır. Dışta çift sıra kaval silme ile kuşatılmış olan pencerenin güney yarısı yıkılmış, apsisin alt yarısının yüzey taşları da dökülmüştür. Kalan parçalardan apsisin fresklerle bezeli olduğu anlaşılmaktadır.

Şapelin batı duvarı üst seviyede dışa taşkın sivri kemer ile kuşatılmış; kemerin ayakları dört kademeli kaval silmeli konsolların üzerine yerleştirilmiştir. Bu kemer aynı zamanda,

¹¹ Takaişvili, 1909: 61'de, kilisenin dıştan beşik çatı ile örtüldüğünü ve taş plakalarla kaplandığını belirtmiştir.

¹² Takaişvili, 1909: 61, pl. 33.

¹³ Takaişvili, 1909: Tab. XI/21.

mekânın üzerini örten tonozun takviye edilmesini de sağlamıştır. Duvar yaklaşık orta bölümde, zeminden başlayarak örtü seviyesine kadar uzanan derin bir dilatasyonla ikiye ayrılmıştır (Resim 9). Dilatasyon, şapelin bu duvarının, daha önce inşa edilen koridorun doğu cephesine hemyüzey şekilde birleştirilmesinden kaynaklanmış, böylece duvarın kuzey yarısını koridorun doğu cephesi oluşturmuştur. Şapelin bu şekilde konumlandırılması, doğu cephesindeki küçük bir kapı ile doğrudan dışa açılan koridorun dışarıyla bağlantısının kopmasına neden olmuş, koridora ulaşım şapelin içinden geçilerek sağlanmıştır.

Şapelin üzeri, yukarıda da belirtildiği üzere içte sivri beşik tonoz ile örtülmüştür. Dışta ise yan duvarların yaklaşık 50 cm.lik bölümü güneye doğru 45°lik bir eğimle alçaltılmış, bu eğim çatıya sundurma çatı görünümünü vermiştir (Resim 2, 7). Ancak çatının sadece bu kısmı eğimli, geriye kalan kısmı düzdür. Çatının üzeri 25 cm. kalınlığında taş bloklarla kaplanmış, bloklar kenarlarda duvar yüzeyinden 15 cm. dışa taşırılarak saçak oluşturulmuştur. Böylece cephelerin yağmur sularından etkilenmesi önlenmeye çalışılmıştır.

Şapelin kuzeybatısında, kilisenin batısındaki iki katlı bölümün de güneyinde yer alan koridor, dışta 4.40x2.10 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve iki katlıdır (Çizim 2a, b). Koridor ve kuzeyindeki iki katlı bölüm, kilisede olduğu gibi siyahımsı gri renkli kaba yonu ve düzgün kesme taşlarla, dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Duvarlarda dilatasyonun bulunmaması ve özellikle batı duvarlarının tek bir yüzey hâlinde inşa edilmesi, iki katlı bölümle koridorun aynı anda programladığını göstermektedir (Resim 10). Koridor, bölümün her iki katına da ulaşımı sağlamakta, aynı zamanda bunların dışarıyla doğrudan bağlantısını engellemektedir. Bu durum mekânların, herkese açık olmayan bir işleve sahip olduğuna işaret etmektedir.

Koridorun alt katına, doğu cephesinde yer alan ve şapele açılan kapıdan girilmektedir. Kapının kuzey yarısı yıkılmış olmakla birlikte günümüze ulaşan kısımlardan her iki yönde de yarım daire kemerli olduğu anlaşılmaktadır (Resim 9). Koridorun kuzey duvarında, eksenin doğusunda yer alan lentolu kapı ise iki katlı bölümün alt katına aittir.

Koridorun iki katı da sivri beşik tonoz ile örtülmüştür, fakat alt katın tonozu tamamıyla çökmüş durumdadır (Resim 10). Yıkıntılar nedeniyle üst kata çıkışın nasıl sağlandığı tespit edilememiştir. Bununla birlikte Takaişvili'nin planında¹⁴, alt kat tonozunun batı ucunda, üst kata geçit veren dikdörtgen biçimli bir açıklık ile güney duvar önünde, bu açıklığa uzanan 15 basamaklı bir merdiven gösterilmiştir (Çizim 1)¹⁵.

İkinci kat, güney duvarının batı ucunda bulunan büyük boyutlu, lentolu bir pencere ile aydınlatılmış (Resim 7); kuzey duvarında, pencerenin karşısına yerleştirilmiş lentolu kapıyla da iki katlı bölümün ikinci katına bağlanmıştır (Resim 11). Koridorun doğu duvarının üst kısmı yıkılmış hâdedir. Bu yıkılan bölümden, kilisenin güneybatı köşesi görülmekte, koridor ile iki katlı bölümün ortak duvarının kiliseye organik şekilde bağlanmadığı izlenmektedir (Resim 12). Dolayısıyla koridorla iki katlı bölümün kiliseden sonra inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Kilisenin batısına eklenen iki katlı bölümün her iki katı da kare planlıdır ve mekânların üzeri yarım daire beşik tonoz ile örtülmüştür. Ancak üst katın tonozunun orta bölümü yıkılmış durumdadır (Çizim 2a, b).

Alt kat, doğu duvarı ekseninde yer alan bir kapı ile kiliseye, güney duvarında eksenin doğusunda yer alan bir kapı ile de koridora açılmış; iki kapı da hem içte hem dışta lentolu yapılmıştır (Resim 4). Mekânın batı duvarının orta bölümü yıkılmıştır. Fakat Takaişvili, burada mazgal tipi bir pencerenin varlığından söz etmiştir¹⁶. Kuzey duvarının doğu ucunda da yamaçla duvar arasında oluşturulan küçük mekâna açılan dikdörtgen biçimli, lentolu bir geçiş mevcuttur.

Üst kata, koridorun ikinci katından geçilerek ulaşılmaktadır. Bir de blok taşlarla döşeli zemininin doğu tarafında alt kata geçit veren dikdörtgen biçimli bir açıklık vardır. Mekân doğu duvarındaki pencere ile kiliseye, batı duvarındaki pencere ile de dışa açılmaktadır (Resim 11).

¹⁴ Takaişvili, 1909: 61, Fig. 33.

¹⁵ Takaişvili, 1909: 61'de, basamakların taştan yapılmış olduğunu ifade etmiştir.

¹⁶ Takaişvili, 1909: 61.

Takaişvili, ne yayınladığı planda ne de anlatımında mevcut yapıların farklı dönemlerde yapıldığını belirtmiştir. Oysa duvarlardaki dilatasyonlar ve özellikle düzgün kesme taşlarla inşa edilen şapel, dönem farklılığını ortaya koymaktadır (Çizim 3). Buna göre önce kilise inşa edilmiş, sonra da kilisenin güney cephesindeki arkadlı düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme doğu taraftaki kapının örülerek kapatılmasına ve doğu yarısının arkad altında kalmasına sebep olmuştur. Daha sonra kilisenin batısına iki katlı bölüm ile bu bölümlere dışarıdan ulaşılmasını sağlayan koridor ilâve edilmiştir. Bu sırada iki katlı bölümün alt katı, kilisenin batı cephesindeki kapının dışarıyla bağlantısının kesilmesine neden olmuş, ancak bu kapı aracılığıyla kiliseye bağlanmıştır. Son olarak da kilisenin güney duvarı ortak kullanılmak üzere şapel eklenmiştir. Şapel kiliseden yaklaşık 1.00 m. daha alt seviyede sonlandığından, üzerini örten tonozun kuzey ayağını oturtmak amacıyla güney duvar alçaltılmış, bu durum da kilisenin güney duvarında, üst seviyede yer alan pencerenin tonoz tarafından kapanmasına, arkadlı düzenlemenin de tahribatına yol açmıştır. Ayrıca, şapelin batı duvarı, koridorun doğu cephesine eklendiğinden, koridorun da dışarıyla bağlantısı kopmuştur.

Yapıların inşa tarihine ilişkin herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Bölgede düzgün kesme taş kullanımının 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaştığı bilinmektedir. Dolayısıyla düzgün kesme taşlarla yapılan şapelin inşasını bu tarihten sonraya, 11.-12. yüzyıla yerleştirmek mümkündür. Hem inşa malzemesi hem de şapelden önce yapılmış olması göz önüne alındığında kilisenin 10. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği, iki katlı mekân ve koridorun da hemen akabinde eklendiği düşünülebilir.

Takaişvili kilisenin batısına ilave edilen iki katlı bölümün alt katının nartheks, üst katının ise galeri olduğunu ileri sürmüştür¹⁷. Nartheks, işlevi gereği dışa açık olması gereken bir mekândır. Oysa burada her iki katın da dışa açılması, koridor tarafından engellenmiş, üstelik üst kata çıkış, koridorun sadece üst katından sağlanarak mekân iyice izole hâle getirilmiştir. Bu da kiliseye açılan alt katın,

¹⁷ Takaişvili, 1909: 61.

kiliseyle ilişkili bir işlevinin olduğunu, belki de kilise eşyalarının korunması için kullanıldığını düşündürmektedir. Kuzey duvarı ile yamaç arasında oluşturulan, olasılıkla daha değerli eşyaların saklandığı küçük bölüm de bu görüşü destekler niteliktedir (Resim 13). Üst kat ise kilise rahibinin konutu, kısa süreli inziva yeri ya da gelen misafirlerin konaklaması için değerlendirilmiş olmalıdır.

Güney cephesindeki iki kemerli düzenlemesiyle dışa açılan, kilise ve koridora, dolayısıyla iki katlı mekânlara ulaşımı sağlayan şapel, nartheks işlevine daha uygun düşmektedir.

Tao Klarceti bölgesinde batısına iki katlı bölümün eklendiği kilise yoktur. Fakat Oşki (963-973), Hahuli (10. yüzyılın ikinci yarısı), Barhali (10. yüzyılın ikinci yarısı) ve Yusufeli Dört Kilise (10. yüzyılın ikinci yarısı)'de sadece kilisenin içinden girilebilen, işlevi tam olarak tespit edilememekle birlikte olasılıkla kilise eşyalarının korunması amacıyla yapılmış mekânlar bulunmaktadır¹⁸.

Yine aynı bölgede nartheks kullanımı yaygın değildir. Tespit edilebilen örneklerden Dolishana Kilisesi (954)'nde apsis vardır, iki kemerli açıklığa ise rastlanmamıştır¹⁹. Ancak Gürcistan'daki Samşvilde (8. yy.), Armazi (864), Savane St. Giorgi (1046), Mtsheta Samtavro (11. yy.), Zeda Vardzia (11. yy.), Magalaant Eklesia (12.-13. yy.) ve Kvatahevi Kilisesi (12.-13. yy.)'nin aralarında yer aldığı pek çok kilisenin güney veya kuzeyine eklenmiş, apsisli ve iki kemerli açıklığa sahip narthekslerin varlığı, uygulamanın Gürcü mimarisine yabancı olmadığını göstermektedir²⁰.

Vaşlobi Manastırı böylece, mekânların konumlandırılış biçimi ve giriş düzenlemesiyle yörede farklı özelliklere sahip bir yapı olarak önem kazanmaktadır.

¹⁸ Bayram, 2005: 104, Çiz. 98, 99, 133, 134.

¹⁹ Diğer örnekler arasında Opiza (5./9. yy.), Midznazori (9. yy.), Suhbeçi (9. yy.) ve Sohtorot (9. yy.) kiliseleri bulunmaktadır (bkz. Bayram, 2005: 103-104, Çiz. 1, 2, 14, 81, 128).

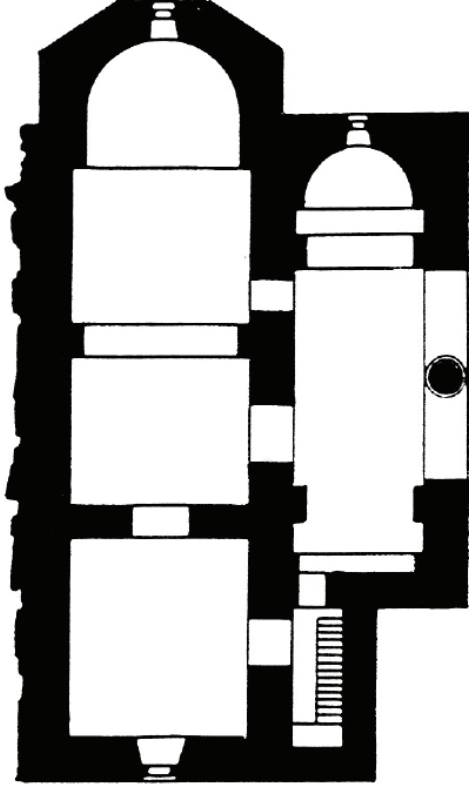
²⁰ Örnekler için bkz. Beridze, 1974; Alpagu Novello vd., 1980.

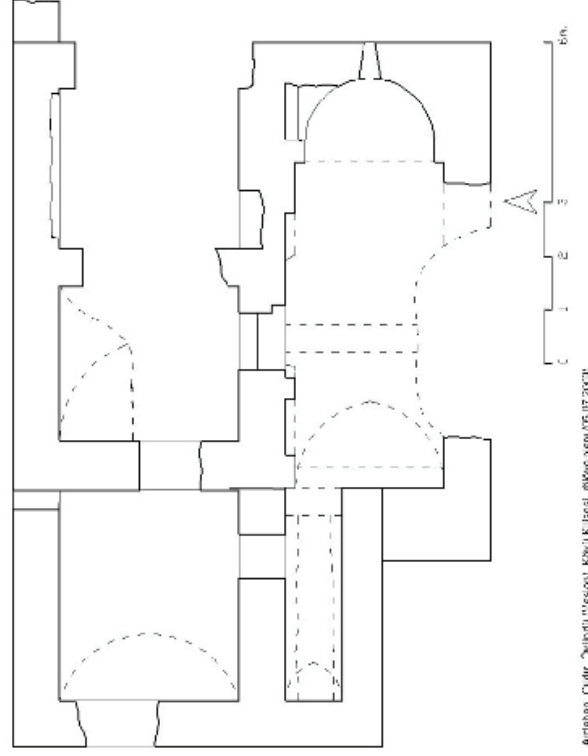
KAYNAKÇA

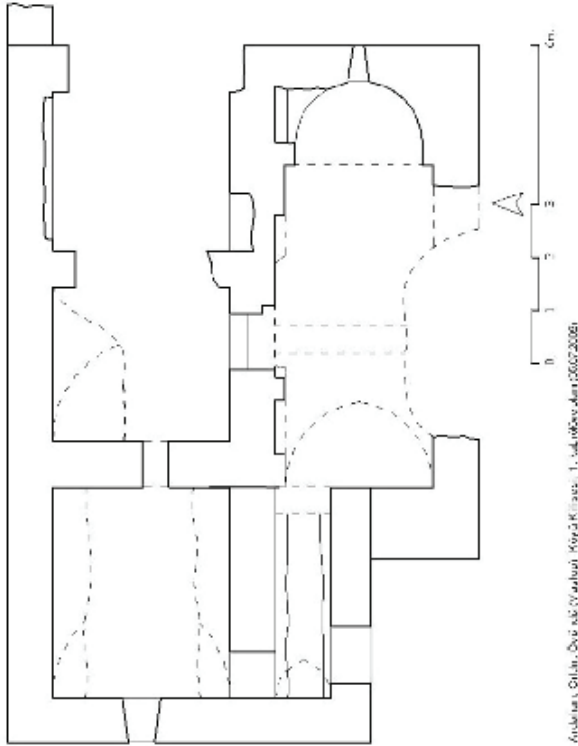
- Allen,W. E. D. (1971). **A History of the Georgian People**, London.
- Bayram, F. (2005). **Artvin'deki Gürcü Manastırlarının Mimarisi**, İstanbul.
- Bayram F. ve Yazar, T. (2009). "Artvin, Erzurum, Ardahan İli ve İlçelerinde Ortaçağ Gürcü Mimarisi Yüzey Araştırması", *28. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I, Ankara, s. 1-18.
- Beridze, V. (1974). **Dzveli Kartuli Huotmodzgvreba** (Gürcüce), Tbilisi.
- Brosset, M. F. (2003). **Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)**, (Çev. H.D. Andreasyan, Yay. Haz. E. Merçil), Ankara.
- Juansher, *Concise History of Georgia*, rbedrosian.com/gc2.htm
- Manvelichvili, A. (1951). **Histoire de Georgie**, Paris.
- Mroveli, L. (1955). **Kartlis Tshovreba**, Tbilisi (Gürcüce), <http://www.lib.ge/pdf/6532>.
- Novello, A. Alpago-Beridze V.-Lafontaine Dosogne, J.-Hybsch, E.-Ieni G.-Kauchtschischwili N.(1980). **Art and Architecture in Medieval Georgia**, Louvain-La-Neuve.
- Silogava, V. ve Shengelia, K. (2007). **History of Georgia**, Tbilisi.
- Takaişvili, E. (1909). **Hıristiyan Anıtları 1902 Yılındaki Araştırmalar, Kafkas Arkeolojisi İçin Materyaller**, (Rusça), XII, Moskova.
- Toumanoff, C. (1963). **Studies in Christian Caucasus**, Georgetown.

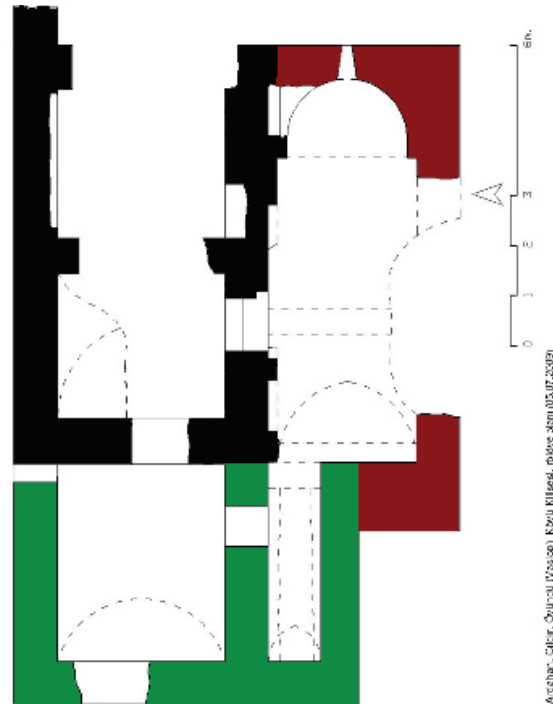
Çizim 1.

Çizim 2a.

Çizim 2b.

Çizim 3.

Resim 1.

Resim 2.

Resim 3.

Resim 4.

Resim 5.

Resim 6.

Resim 7.

Resim 8.

Resim 9.

Resim 10.

Resim 11.

Resim 12.

Resim 13.